

104

Р. Л. Суслик

СУМНІ СПОГАДИ

1933 рік на Полтавщині

SVI
HC
337
.U5
S88

6449

1951

На чужині

В С Т У П

Першу «п'ятирічку» індустріалізації й колективізації сільського господарства СРСР треба вважати початком мілітарної розбудови Советського Союзу і посилення тиску Москви на інші немосковські народи.

Усвідомивши собі істоту напрямних нової Московської, цим разом червоної, Імперії, національно чуючі і думаючі елементи пригнічених народів сигналізували, як хто міг, свій протест проти поновного поневолення їхніх народів. Тоді застрілився Скрипник і Хвильовий. Тоді унагляднилась боротьба частини української комуніствуючої інтелігенції проти яскраво виявлених ознак поневолення Москвою.

А наслідком тої боротьби були масові арешти серед членів КПБУ, що кінчалися в найліпшому випадкові засланням до таборів примусової праці в дуже віддалених місцевостях. Тоді ж ліквідували тих, що зі зброєю в руках боролися за волю своєї Батьківщини і в 1922-23 роках були амнестовані й не змінили свого постійного мешкання і взагалі не законспірувалися.

Перша п'ятирічка забрала перші сотки тисяч на невілничу працю до Москвіщини. Вона забрала туди кращих синів і українського села і українського міста.

Дуже небагато політиків та дипломатів некомуністичного світу вірно зрозуміли тоді суть того, що відбувалося в СРСР у 1928-33 роках—початок мілітарної розбудови СРСР і перехід большевицької Росії на старі рейки царського імперіялізму. Імператорська ж Росія, як відомо, прямувала до підбою світу і до утвердження Москви, як III-го Риму.

На те, що відбувалось в СРСР в 1928-33 роках, найсильніше реагував німецький нарід. Він відмовився від демократичного державного устрою, допустивши до державного керма націонал-соціалізм з його непримиримими антикомуністичними гаслами.

Коли в Німеччині до влади прийшов Гітлер, то держави Західньої Європи не дуже то журилися, вбачаючи в націонал-соціалізмові протиотруту комунізмові ССРСР (протиставлення зла злу). Для Заходу тоді вже було досить зрозумілим, що «санітарний пасок» з новоутворених версальським миром держав Прибалтики, Польщі та Чехословаччини не дуже то виправдує себе.

Ще пізніше виявилось, що Польща з надміру великого «державного розуму» допомагала Москві прочищати шлях до середньої Європи, переводячи у себе дискримінаційну політику по відношенню до мільйонів непольського населення (українці і білоруси), що замешкували на території цього державного новотвору. Ця ревна допомога Москві з боку Польщі не пішла на марно, й як, нагороду за це, Польща одержала те, що ляпідарно окреслюється словами: Катинь і Рокосовський.

Захід «щасливий» і задоволений версальським «миром», не помічав української нації, яку знову загарбав московський ведмідь, як і не помічав того спротиву, який чинив український народ своєму поневолювачу.

Проте московський, тепер уже червоний, ведмідь ясно розумів, що тимчасом просуватися далі на захід він не може, бо його імперіялістичні пазури загрузнуть в наслідок одностайного спротиву українського народу.

В той час Україна мала широку сітку підпілля, яке, не одержуючи від Заходу ні моральної, ні матеріальної допомоги, вперто чекало на перший постріл на кордонах.

Нанісни однак в 1929-31 роках смертельного удару українському підпіллю—С.В.У. і С.У.М., Москва певніше розпочала надщерблювати духовий мур, що перешкоджав її рухові на захід.

В жахливий спосіб вирішила Москва посилити терор в Україні, щоби цим не тільки здештукувати населення України, але зламати волелюбний дух спротиву і поставити Україну на службу імперіялістичним цілям Москви. То ж окупант застосував був нечуваний в світі злочин, яким був штучно організований, жахливий голод в Україні і на Кубані. Треба було приборкати найкращу частину населення—українських, консервативних за своєю духовістю, хліборобів. Але духу спротиву українського народу Москві не вдалося знищити. В цьому переконала нас друга світова війна, коли мільйони українців—вояків червоної армії кидали зброю, дану їм загарбником; свідчать про це, славетні й героїчні дії УПА.

Того духу спротиву, проти всякого поневолення, не знищать також, ані укрупнення колгоспів, ані миролюбні заперення Америки про її дружне ставлення до «страждущого під комуністичним ярмом» російського народу, ані навіть заперення з боку Америки про збереження при всякому устрою

Російської Імперії, тобто збереження російської тюрми народів.

Світ бачив, а тепер вже дошкульно відчуває^аі на своїй власній шкірі «спасенні» наслідки збереження цілості Російської Імперії. Щож до України з її визвольними змаганнями, то хіба з останнім україцем буде остаточно зліквідований спротив поневоленню нашого народу.

Україна має уже не мало союзників, а саме поневолених Москвою народів, які таксамо не згоджуються з «Американським вуйком», що хоче допомагати і в майбутньому їх ув'язненню Москвою.

Світ може зблизитися до справжнього миру і свободи лише тоді, коли в Києві буде переможно піднесений тризуб Великого Князя Володимира, як емблема Незалежної Української Держави, взагалі, як символ Волі на сході Європи.

Хай Захід вірить!

Опис мій має наświetлити декілька моментів з часів штучно запровадженого голоду на Україні року 1933.

Опис цей не містить в собі нічого неправдивого або вигаданого, а подає реальні факти — навіть прізвиська не змінені, щоби в майбутньому була можливість перевірити і ствердити ще раз цю жахливу дійсність,

Намагатимусь уникати детального опису жахливих картин нелюдських явищ, лише подаватиму їх більш загально. Стримуватимусь від докладного змалювання таких випадків, як наприклад з дружиною помершого з голоду Архипа Нужного з вул. Комінтерн (бувша Солов'янівська в м. Зіньків), що йдучи на базар з немовлям на руках, не маючи сили вийти на пагорок, що перед Сумською вул. (біля будинку Колпака — прізвисьце по вуличному), знепритомніла лягла і померла. Річне немовля ссало груди померлої матері. Голова Зіньківського Райвиконкому з'їзджаючи з цього пагорка, роздавив це немовля колесами свого фаєтону. Або випадок біля хутора Пилипенок, де комсомольці, що вартували хлібні поля, «спіймали» дідуся, який їв житні колоски і там же на полі живим закопали його в яму.

Таким фактам Західній Світ звичайно не вірить. А не вірить тому, що не розуміє суті московської жорстокости, а ми українці терпимо цю жорстокість дуже давно, ба від Батурина ще. Та й трудно повірити в це людині західного світу, хіба аж до часу, коли настане змога побувати вільно на місцях подій, або зкоштувати на власній шкірі московського імперіялістичного раю, без різниці, чи буде то за комуністичного режиму, чи царського. Українці зазнали цих жорстокостей і в часах московських царів, і за комуні.

Хутір Северинівка

Передаючи дещо з того, що схоронила для мене моя пам'ять, опишу на цьому місці про пережите в рідних мені околицях.

Діялось то в Зіньківському районі на Полтавщині. За кілометр від міста, за заслоною осокорів і верб великого луку, ніби соромлячись своєї бідности, ховався від людського ска хутір Северинівка. До революції 1917 року основним джерелом існування значної частини мешканців хутора були відхо-

жі заробітки. По Великодніх Св'ятах чоловіки, хлопці і дівчата та підлітки пішки відходили до Кубані, Дону, Таврії та інших місць на заробітки, а пізньої осені поверталися із заробітком додому. Заробітки досягали: для дівчини 60-70 руб., парубка-чоловіка 80-120 руб., підлітка 40-50 руб. у золоті. За так зароблені гроші купували: одяг, взуття, кабанців на заріз до Різдвяних Свят, збіжжя; дівчата складали собі придане*).

Були й такі, що за кілька років заробітків на відходах докупували 2-3 десятини землі до тієї однієї, чи двох, що вже мали, і ставали господарями.

Революція

Надійшла революція 1917 року, яка для северинівських наймитів була незрозумілою. То ж вони тримались осторонь революційних подій.

Вчитель та учителька школи були перевантажені справою підготовки до навчального 1918 року, бо вперше цього року до школи надійшли підручники в українській мові та портрети: Шевченка, Куліша, Л. Українки, Лисенка, Заньковецької і ін. Ходили вчителі весь час до міста на курси українознавства — тому не мали часу для тлумачення селянам про хід політичних подій. Отже бували прикрі випадки, що змушували северинців уважніше приглядатися до того, що діється.

От, наприклад, дід Мерко. — Напередодні свята зимнього Миколи, повертаючись із міста, спотикався дід по замерзлій дорозі і на цей раз досить голосно рецетував з самим собою. Дід Мерко мав вдачу сам із собою говорити, мабуть тому, що був самотній. Це зауважив дід Охтаник Городниченко, підійшов до перелазу, коли дід Мерко проходив біля його садиби, привітався і запитав яку сусід має прикрість, що такий невеселий повертається з міста.

— Та чому я маю радіти, коли пів телиці пропало?, — відповів дід Мерко.

— Як? Пів телиці здохло, а пів телиці ще живе?

— Тобі, Охтаніку, жарти, а я лишився без гроша. А то то

*). Десь в червні 1935 р. дружина Павла Шатрави, старенька і згорблена від тяжкої праці бабуля, йдучи до міста в сільраду, зустрічаючи знайомих, просила дати їй раду в горю, яке її спіткало. Гірко плачучи, вона оповідала, що в неї забрали за несплату одного з багатьох податків державі дві кашемірові хустки, які вона придбала, будучи 15 річним дівчам. Тоді перший раз пішла вона на заробітки на Дін; працюючи тяжко від зорі до зорі, доїла 10 корів тричі денно та доглядала кілька десятків свиней, та ще й господині в кімнатах працювати допомагала, і за перший місяць праці дістала плату 10 крб., і за ці гроші купила 4 кашемірові хустки. В цих хустках сходила вона своєю молодістю; по хустці дала двом дочкам, яких віддала заміж за часів совітських аліднів, а дві ще мала, одну для останньої неважкої доньки, а одну для себе, і от маєш! Забрали у наймички хустки, сльози чисті, як криштал, капали в очей пограбованої комуністичною владою працівниці.

му, що на Покровському ярмарку продав телицю, купив чоботи пришиви (показав ціпком на ноги) та ще дещо необхідне придбав, витративши лише половину грошей, одержаних за продану телицю. Сьогодні пішов до міста дещо купити, бо незадовго маємо наше храмове свято Миколи, але грошей моїх не беруть. Крамарі кажуть, що твої гроші, діду, гетьманські, а Гетьмана Скоропадського повалили і наставили якогось Петлюру, чи що. Тому гроші тільки Керенського беруть. А я ж продав телицю за гроші, які походять із святого града Києва, гадав, що вони мають бути найліпшими, а от маєш, про-па-ли... І дід Мерко після павзи додав ще:

—Та й купувати нема чого: крамниці спустіли: ні сірників, ні солі, ні гасу, ні цукру, ні мила нема по крамницях. Щось не на добре верне, сусідо!

І дід Мерко пішов.

Прихід большевиків

Напередодні Різдвяних Свят 1918 року в місто вступило російсько-большевицьке військо. Частина загону петлюрівського війська приєдналась до большевиків. Офіцерів заарештували, а хто з вояків петлюрівського загону не побажав приєднуватись до москалів, тих відпустили додому, наперед поголивши запорізькі чуби—«оселедці»; так зневажливо називали москалі наші чуби. За кілька днів з'організували в місті районну большевицьку владу, а по селах розіслали політруків для організації «комбедів» (комітети бідноти).

В скорому часі і до сезеринівців приїхав політрук в супроводі комбедчика із міста—Олексія Гурина, зовсім неписьменного 55-річного діда. Коли заля була повна людей, політрук почав: «Я пришел сообщить вам, товарищі, радостную весть». І продовжував далі, звичайно, російською мовою—«Ми повалили царській ненависний режим, розстріляли царську родину і всіх поміщиків-капіталістів та золотопогонників, і встановили у себе владу народа,—солдатських робочих і селянських депутатів. Російські селяни сьогодні є вільчі, вони зі зброєю в руках здобули собі народоправний устрій, який забезпечує їм кермо влади. Народня мудрість просякла із села до Москви в Кремль, а це й є основна запорука, що працівник став володарем своєї долі. Але нам гірко було дивитися що над вами до цього часу панували поміщики та капіталісти, ми руські, ваші брати, залишивши дома своїх рідних і близьких, жінок і дітей, принесли вам на своїх багнетах волю і щастя. Більше не буде у вас ні Гетьмана ні Петлюри—цієї поміщицько-капіталістичної свори і їх лакеїв. А щоби закріпити ці досягнення, ви повинні бути організовані і за прикладом руського брата знищити у себе поміщиків, капіталістів, золотопогонни-

ків, кулаків і всю темну силу, що хоче відняти у вас щастя волі. Від сьогодні ви є господарями всієї землі, всіх маєтків, це все ваше, воно нажите вашим потом і руками».

«Комбедчик» Гурін сказав, що ще в 1905 р. боровся за свободу і за це рік мучився у царській в'язниці, але його страждання не пропали даром, кінець-кінцем маємо волю. «Ви тепер є господарями поля, луку, лісу—то все ваше. Рубайте дерево та будуйте нові хати та хліви, розподіляйте землю та худобу, багатійте й радійте, бо нарешті прийшла черга і по наш розум; без панського обійдемось, як будемо з'організовані. То ж треба обрати «Комбед» із п'яти осіб для розподілу землі і всього іншого»—казав він.

Обрали «Комбед», але дід Мерко запитав: «Чому ми маємо знищувати свого пана, він злого нам нічого не зробив, навпаки, працюючи в земстві, турбувався, щоб у хуторі побудовано ось цю школу, де ми зібралися; діти всі в школі грамоти навчаються, а раніше треба було до міста ходити. Тому старші далеко не всі грамотні. Та не тільки в нашій хуторі школу збудовано, а ще і в хут. Прилищина, хут. Левченки, хут. Новоселівка, хут. Підозірка, так по цілому уїзду, то ж в хуторах церков немає, а школи побудовано, і це все роблять наші пани, що земством керують, лікарні будують, прокатні пункти складних с-господарчих машин, злучні пункти расової худоби, ремісничі школи, школу садівництва, —все ж це для нас бідняків, а податку ми копійки платимо, якщо платимо. А в панському маєтку багато наших хуторян має заробіток, а інакше мусіли б ходити на Дін. Гейби тут щось не тее...»

Політрук відповів на це зауваження діда Мерка, що школу збудовано за селянські гроші, а не за гроші пана, а як панів не буде, то і театр побудують, а на Дін взагалі не будуть ходити. Землю пана розподілять і будуть господарями, і запитав діда: «Скільки ти, діду маєш землі?»

—Одну десятину.

—Одержмиш ще одну.

—О! Хай мене Бог боронить, щоби людей убивали та грабували, а мені їх землю та добро давали. Не хочу, не пішть»—і дід Мерко залишив збори. Незабаром 200 десятин землі з маєтку Даценко розпарцелювали по 1-2-3 десятин на родину бідняка, а сам маєток навколишні села пограбували. Ця подія болюче вразила діда Мерка,—він короткий час слабував і вмер, залишивши й свою десятину до розпорядимости «Комбеду».

Суцільна колективізація

1930 рік—рік суцільної колективізації не проминув хуто-

ра Северинівки. Одначе северинівська біднота в цьому відчула щось не добре і спротивилась цьому так, що районна влада вислала до Северинівки кілька авт військ Г.П.У., що прибули з Полтави для переведення колективізації в Зіньківськiм районі. «Вояки» Г.П.У. хоробро відбивали колодки на дверях і переводили у призначений С.О.З-у («Суспільна Обробка Землі») хлів незаможницькі шкапи.

На той час хутір мав 124 хати, але не мав ні партійного, ні комсомольського осередків. Тому районна влада «прийшла на допомогу» северинівській бідноті і прислала свого голову С.О.З-у якого загальним зборам хуторян представник району рекомендував так: «Ето закальонний красний партізан і образцовий комуніст, товарищ Ліберман».

Але з цим насильством северинівці не примирилися спокійно. Так, одного разу на зборах громади, Лісняк Федір заявив: «Мій дід був кріпак, але я, його внук, не стану кріпаком ніколи, волю ліпше повіситись, як ставати до колгоспу», — так і зробив, залишивши чисельну родину, — дружину і шестеро дітей, які в 1933 р., здається, за винятком однієї дитини, померли з голоду, а в його хаті в серпні 1933 р. колгосп примістив дітей сиріт. Або одного разу, підчас зборів колгоспників, загорілась колгоспна клуня—коли підвезли пожежну помпу, вона була поспута так, що вогню не було чим гасити. Через те, що хутір не мав куркулів, на яких завжди покладалася відповідальність за такі вчинки, «диверсантів» не було вкрито.

Підпілля

Починаючи з весни 1931 року з рук до рук передавались нижче надрукованого змісту римовані летючки, — писалися вони від руки на тонкому папері. Автором летючок був керівник нашого підпілля, людина без високої освіти, твереза, не вживав ні алькоголю, ні тютюну, хлібороб-бідняк 30 років, автокефаліст, переконаний гетьманець.

Для нього Україна і її нарід були понад усе, для них він легковажив інтересами родини і власним життям, і, як для хутірського мешканця, мав гарну збірку книжок української історії, письменства і політичного життя, яких при обшуку Г.П.У. напакувало цілий мішок; часу даремно не марнував, був дуже начитаний.

Історію Московського царства знав і добре освідомлював її. Самозрозуміло, що чудово знав історію свого українського народу. Навіть знав напам'ять повний текст (без крапок) листа урецького султана Магомета до запоріжців і відповідь запоріжців султанові. На прохання давав відписи цих листів і дачи, казав: „Але не захоплюйтесь Запоріжжям“; а коли хтось

питав чому, відповідав:

„А тому, що Україна має вічно жити, а не блиснути тільки на хвилину! Погляньте на землі війська запорізького, хто був до революції 1917 року господарем їх? Колоністи: німці, болгари, волохи, греки, москалі та московські пани, як от Воронцов та інші. То ж дух вольностей (на сьогоднішній мові: дух розхристаної демократії), на якому будувало своє життя Запоріжжя, не витримав тиску ворога і оставив свій простір до його розпорядимости. Живучи на Кубані в достатках, нащадки запоріжців не дали ні видатних письменників, ні науковців, ні політиків для відродження Української Держави, ба, навіть, гірше: нащадки ці в значній мірі піддалися русифікації.

Запорожці мали традицію: „добуте“ в поході добро паювали на три частині; першу частину на монастир і церкви давали, другу між собою розділяли, на третю пили-гуляли, а четвертої на науку козацької молоді закордоном забули виділити. До революції подібне було з нашими кубанцями, що хоч достатки мали, але на науку грошей не виділяли.

На Січі запоріжці були гуляками, а їхні нащадки на Кубані стали гречкосіями. Після революції провід національного відродження на Кубані вели такі станиці, як Полтавська, себто заселена пізніше козаками реєстровиками з Полтавщини, то ж і не дивно, що населення цієї станиці було майже цілковито ліквідоване більшовиками.

Київщина, Чернігівщина і Полтавщина—це Гетьманщина, терен козаків реєстровиків та їх старшин. Після упадку Гетьманщини і руїни, якої зазнав цей терен, на козацьких кістках побудував москаль Петербург, канали, кріпості і т. д. Але консервативний дух козака реєстровика витримав тиск ворога, не віддав своїх земель ворогові—навпаки ці землі стали базою нашого національного і державного відродження.

Нащадки козацьких старшинських родів (до речі, зневиджені нашими республіканцями) І. Котляревський, Б. Грінченко, М. Лисенко, П. Кудіш, Л. Українка і ціла плеяда їм подібних створили нашу літературну мову, письменство, музику, театр, витягли нас з «хахла-мазниці» і показали, що ми висококультурний, але поневолений народ. Діди наші міцно трималися традиції і звичаїв своїх предків і не піддалися русифікації.

Нарешті Полтавщина зберегла Український Гетьманський рід Скоропадських, представник якого в слушний мент у 1918 році відновив другу з черги Гетьманщину—не його вина, що міським паничам забажалося республіки і вони зруйнували Великий Чин Гетьмана й потім накивали п'ята-

ми закордон, а ми з вами тепер тяжко покутуємо цей їхній нерозумний крок.

Тому то, перед нашими духовими очима повинна стояти козацька Гетьманщина, а не Запоріжжя. Мануле нам свідчить, що тільки монархізм, консерватизм і традиції, себто дух козака реєстровика, міцно пов'язаний з рідною землею, триматиме Україну. Тому то ворог і зосередив пекельний нищівний удар саме по цьому живчику України.

Ворог є ворог—це самозрозуміло. Але, Боже мій! Як болісно, як тяжко бути свідком того, що і своя нібито навіть патріотична республіканська ворохобня допомагає ворогові добивати Україну!

Але стіймо на стійці!—нас не багато, але ми просякнуті невмирущим духом України—духом консерватизму й традиції.

Ми не сміємо впасти, впадемо ми, впаде і Україна назавжди!»

Здоровим селянським глуздом наш провідник розумів, що Москва готує смерть для України. В містах, на підпільних сходинах все підкреслював:

«Не легковажмо грядучими заходами Кремля, він готує смерть українському народові і все тому, що Україна є невід'ємною частиною європейської культури — є її духове дитя.

Москаль неминуче прагнучиме знищити Європу — колиску теперішньої культури світу — і замінити на свою азійську — московську. Доки комуністичні та соціалістичні шашелі точать Європу із середини, але ще не підточили остаточно її моці до спротиву, Москва має час знищити передову, мілітарно неозброєну, заслону європейської культури — Україну.

Почала з того, що перш винищила нашу аристократію, себто провідну верству нації; друге — заможнішу частину, себто міцних господарів; третє — нашу рідну церкву УАПЦ — духову провідну зірку нації; четверте — наших науковців і інтелігенцію — мозок нації; п'ята черга припадає нам — свідомій частині народу, і шоста черга — грубі мільйони рядового народу, тому нищення його буде тягнутися декілька десятків років, і то в різні способи.

Кінцева мета Москви — в той чи інший спосіб винищити українців. Сьогодні робить вона це руками жидів та нашої чорнорадної голоти, а пізніше може робитиме це руками монголів, чи китайців. Не це головне, не на тактику, а на кінцеву мету ворога треба зосереджувати увагу, пізнавати її, вірно розуміти та пояснювати народові.»

Керівник дуже пильнував за старанний добір підпільників. З приводу кожної, особисто незнаної йому, кандидатури пи-

тав: «На горілочку ласий, брудні слова вживає?» і застерігав: «Друзі! Підпілля є національна святиня. Тут немає місця для брудних, нетверезих, несумлінних, неслухняних і боягузів. Підпілля — божниця лицарів. Бог, честь, мораль, відвага, розумна жертвенність для України — конечні риси підпільника».

Але вийшло так, що два брати проговорились батькові; вони стали домагатися від батька солідної суми грошей, а батько зажадав звіту, нащо потрібно стільки грошей. Сини поінформували батька, що вони прийняли до підпілля і мають для себе придбати зброю. А пізніше, після зайвої чарчини, батько загрозив активістам: «почекайте, ми ще покажемо вам, що ще не вмерла Україна!»

Ці необережні слова з одного боку, а з другого — вчитель комуністичний поплетач, спричинились восени 1931 року до зикриття підпілля.

Коротшого змісту летючка, в сусідньому з нашим, Опішнянському районі в 1932 році потрапила до рук Г.П.У. і знайшла свого автора в Полтавському Тюрпозі (Тюремное політичеськое заключеніє), яке містилось в пивницях колишнього Полтавського селянького банку.

В тих пивницях до революції 1917 року банк перехолював цінні папери, золотий фонд і т. п. А після революції 1917 року москалі там «переховували» золотий людський фонд української козацької Полтавщини.

Годі чекати!

Пянове! Мені здається,
Що всім колгоспникам доведеться,
З комунізмом воювати,
З рабства себе вивольяти.
Ось по весні листя вашелестить,
А нас Бог благословить,
Рушаймо рівати-палити,
Ворогів своїх бити.
А як переріжемо й переб'ємо,
Всю наволоч ровженемо,
Хліб буде тоді гарно родити
І без колгоспів селяне жити.
У вагоні замукає, у сажі захрюкає
І в конюшні заіржить і в кишені вабряжчить.
Обдерті хати забіліють,
Й селяни міцно забагатіють.
То ж годі чекати! Час зброю шукати
Та Україну вивольяти,
Бо ще рік-два як пождемо,
В колгоспах в голоду помремо.

Колективізація

Наша слава Україно!
Наш земний ти Рай!

Чи ж на світі є країна,
Ще багатша за наш край?
У нас: руда, нафта та вугіль,
Пшениця, цукор та воли,
Сало, масло, мед, горілка,
Сіль, марганець і риба.
Та всього цього багатства,
Твої, Ненько, діти не коштують,
А пасинків нелюбих
Усім цим годують.
Твоїх діток необачних
В рабство заганяють.
В тяжке колгоспівське ярмо
Їх саме запрягають.
І не матимуть вони
Ні неділеньки, ні дня відпочинку,
За трудовні до колгоспу
Ганятимуть без перепочинку.
А по свідомих і непокірних
Червоний терор гуляє,
В демовини, у в'язниці
Й Сибір засилає.
Добро, надбане ще нашими дідами та батьками
Все пограбували,
А в містах собі палаці
За це побудували.
Ліжок, меблів, перин накупил,
Щоб комісарченятам та.....
І тепленько, і м'яенько,
Де, і на чім було спати.
А Петриків та Васильків,
Одарочок та Хмочок,
Що овечат, поросят та гусят пасли,
Як капіталістичний елемент,
З хат повиганяли,
Осганню ряднину згід ребер повиягали.
І кочують трудівні діти
Пощід буграми в матерями,
Обірвані, голодні, босі,
А в тернах почують.
Боже! За що це?
За їх працю невсипущу, хпст господарський
Та глупоту людськую.

Зима 1932-33 року

В 1932 році тільки но розпочали жнива, а район прислав уже й плян хлібопоставки до хутора Северинівки, де в той час уже був сформований колгосп ім. Ворошилова.

До пляну колгоспники поставились легковажно, через те, що він був нереальним. Дійсно — на 350 гектарів рілної землі, з яких під посівами зернових 260 гектарів, плян хлібопоставки на 360 тон видався хуторянам прикрою помилкою. Так потішали себе северинівські колгоспники.

Але виявилось, що це не була помилка — в районі стверди-

ли, що такий був дійсно плян поставки зерна державі

Помолотили, залишили на посів озимини, решту хліба відвезли на елеватор до міста Гадяча. На трудодні розподілили по 100 грамів посліду на день.

Але все однаково, для виконання пляну бракувало ще багато десятків тон зерна, і район настирливо вимагав далі здавати зерно.

Прислано було комісію, яка, перевіривши порожні засіки колгоспу, вирішила, що певно колгоспники недобре перевели обмолот збіжжя, або підчас молотьби по кишенях розікрали з току державне зерно. Для перевірки цього примусили ще раз перемолочувати скирти соломи, а крім того комісія перевели обшук по оселях колгоспників і виявила та забрала у селян декілька мішків збіжжя минулорічного врожаю, або з садибного посіву. Перемолочування ж соломи давало денно хіба що 20-30 кілограмів посліду.

Такі наслідки не задовольнили районову верхівку. Тому незабаром прибула з міста бригада активістів, яка ще ретельніше перевела обшук і забрала декілька клунків збіжжя.

Такі мізерні наслідки обшуку роздратували райснєвих заправил і вони звернулися до сусіднього Грунського району з проханням, дати їм на допомогу кращу бригаду активістів для переведення обшуку і виявлення в хут. Северинівці краденого колгоспниками зерна.

Одного ранку пізньої осені в хутір Северинівку прибуло із сусіднього села Пірки, Грунського району, декілька десятків людей. Ця обірвана голота була озброєна струментами, як: штрикачі, щупачі, стукачі, розбивачі, колупачі, підважувачі і т. п. Компанія ця розбилась на декілька груп. Кожну групу очолював довірений комуніст. Приступили до «праці». Озброєні штрикачами і щупачами, пішли в степ випробовувати ґрунт чи не є порушений в глибину. Деякі з них перевіряли городи, хати та хліви, стукали по печах, по стінах, і наколи виявилось якесь підозріння, пробивали піч, колупали стіни, долівки — це розшук на глибину. А обшук назовні обіймав піч і те, що варено, або вірніше те, з яких продуктів мається вариво, бо це було речевим доказом наявності харчів у даного колгоспника. Скрині, діжки, горшки, горище, льох — все було ретельно обшукано. В міру руху бригади вперед від двора до двора, на підводах все більше нагромаджувалось горшків, глечиків, ящиків та торбинок із зерном, пшоном, квасолею, горохом, кукурудзою, борошном і т. д., а також ручних жорен*).

*) Жорна у нас на Полтавщині збереглися переважно у нащадків колишніх кріпаків, бо кріпаки, не маючи грошей платити за помол, чи платити мірчуком (верном) через обмаль збіжжя для власної родини, мусіли молоти вручну на

І ці «успіхи» не задовольнили районних заправил і партію, й вони не залишали населення в спокою аж до весни. Що два-три тижні приходили бригади у Северинівку й у всі села і хутори району. Були бригади активістів з Миргородського та інших районів, а активістів Зіньківського району перекидали до сусідніх районів. Такий обмін робився для того, щоби активісти на терені, де немає ні їхніх родичів, ні знайомих, жорстокіше провадили свою «роботу».

Обшуки ці давали державі лише кілограми збіжжя. Однак справа полягала зовсім не в цих кілограмах, чи навіть пудах. Влада цим досягала своєї підлої мети — тримати населення під постійним страхом, що той харч, який воно зуміло заховати або дістати, може бути кожноденно забраний. Тому розподіляти його на довший час є небезпечним, а ліпше спожити чим скорше. Отож по ночах варили і їли, а вдень печі селян стояли порожні й холодні. Ця, тонко розрахована з боку влади нагінка привела значну частину населення до голодної смерті.

Жахлива весна

Після тої непокоїної зими, весною 1933 року уряд і партія «пішли назустріч» колгоспникам і позичили посівний матеріал, який треба було привозити з міста Гадяча. Коні і люди ледве рухались по землі. Колгоспне посіяно, але городи колгоспників в більшості не були зкопані. Господарі не мали сили копати і не мали насіння на посадку. Багато людей почало пухнути. Їли все, що попалося до рук. Ловили жаб, слимаків, рибу, різних птахів, їли жолуді з дуба, листя з липи, «паслись» на лузі, їли різну падаль, навіть людей. Домашню птицю, або якщо хто мав теля, чи корову, поїли ще восени, чи зимою.

Рись Степан, мешканець Солов'янівки (Родьківка) кілька днів сидів у яру на березі річки і маленькою підхваткою ловив слимачків, — там ночував і помер, не піймавши слимачків. А він був свідомий українець корисна для суспільства людина, садівник, працівник-продуцент. За своє 35 річне життя він посадив і виплекав багато десятків гектарів садів господарям. Після колективізації заклав кілька гектарів саду в радгоспі В-Тер-

власний жорнах. Жорна такі складаються з двох каміців в діаметрі до півметра, товщина яких до 15 см., вмонтованих в дерев'яним станочку на порилці, на вразок, як у млині-вітряку. Після приходу на Україну більшовиків, всі млини були вачнені, молоти верна було віде, отже внуки вгадали про свої родинні реліквії, дідів-кріпаків жорна, які тепер стали внукам в добрій пригоді.

В роки військового комунізму виробництво ручних жорен, як майже конечно необхідних знарядь, досить поширилось у нас і серед заможніших господарів. За часів НЕД'у про жорна знову забули, але після колективізації жорна стали конечно потрібні майже кожній селянській родині.

ни на Криворіжжі і в своєму колоспі «Комінтерн» на Солов'янівці, а в нагороду за працю помер із голоду, не доставши навіть слимачків.

Гладкий Ігор в хут. Северинівці забив свою улюблену собаку. Коли здер шкіру, побачив лише кістки, — він варив їх і гриз, але це не врятувало його; помер він і решта родини, за винятком одної малолітньої доньки.

На греблі в цім же хуторі Северинівці гурт людей — чоловіків, хлопців та жінок парцелюють дохлу колгоспівську кобилу (до колективізації вона була власністю П. Родька). Горять огнища і вариться в різних посудах мясо з цієї кобили.

До гурту надходить хутірський швець Іван Шапошник. На його долю припав кусник легенів. Він настромив цей кусник на палицю, дві-три хвилини покрутив на вогні і в нетерплячці став їсти. Кров з легенів мазала йому уста та текла по бороді, але він продовжував їсти, і лише коли в його руках залишився тільки невеликий кусник, він опам'ятався. „Це залишу синкові, — а жінці не дам!“

Цей чоловік перед кількома годинами жахливо катував свою дружинну за те, що вона кілька днів нічого не варила.

На його вимогу жінка відповіла, що це не від лінки вона не варить, а тому, що немає ні крихти будь-яких продуктів. Така відповідь обурила напівбожевільного з голсду чоловіка, і він, взявши шевське правило, немилосердно бив дружину, хоч як та благала чоловіка і доводила, що вона йому, голбучику, і тричі на день варила б, якби були продукти. Та озвірілий чоловік бив і несамовито кричав: «Що ти за жінка, три дні хати не топила й їсти не варила», — аж окровавлена дружина знепритомніла, а чоловік взявши ножка пішов добувати харчі і оце натрапив на парцелювання дохлої колгоспної кобили.

Надійшли сусідки, привели непритомну до чуття, положили її в хліві, щоб на очі чоловікові не показувалась. Зголоділа й збита жінка до наступного ранку там же в хліві і померла.

Надвечір чоловік повернувся додому й приніс любимому синкові кусник легенів. Хлоп'я з'їло, і обидва вони захворіли на криваву бігунку, а на четверту добу їх обох закопали в одну яму в колишнім гайку Нагорного.

Травень - червень...

Травень—червень були жахливі місяці. В ці місяці страждання і смертність українського народу набрали жахливих розмірів — не легко на папері все те відобразити.

Місяць червень: Грабар Пилип, близько 28 років, з того ж

хутора Северинівки, не мав сили від зголодніння виконувати загальну працю в колгоспі, і його призначено на легшу працю — бути поштарем колгоспу, відносити до міста (1 км.) і приносити з міста пошту.

Одного дня, повертаючись з міста з торбиною через плече, опираючись на палицю, Пилип поволі рухався. В голові його роїлась гадка, чи доживе він до нового врожаю, чи помре і він так, як два тижні тому його дід Микита, і жаль стало Пилипові свого дідуся. Він 16 років ходив у Таврію на заробітки і найбільше від усіх заробляв; по 120 крб. за сезон приносив додому. Дідусь не вживав ні тютюну, ні горілки, а копійку до копійки прикладаючи, купив три десятини землі і господарку придбав. Цікаво, як би можна було порахувати, яку то за своє 73 річне життя дідусь прокосив «ручку»?

— А зараз його вже немає, він помер голодною смертю. На його трудодні не дали нічого, дурно проробили дідусь в колгоспі ціле літо та ще голова колгоспу сказав, що він ще винен zostався колгоспові за ті харчі, що діставав від колгоспу в час косовиці трави й збіжжя та молотьби і має цей борг відробити на наступний рік. Так і не відробили дідусь свого боргу колгоспові за харчі, чи ж то гріх їм буде за це на тім світі, чи ні?

Так міркуючи, Пилип наблизився до хут. Недільківщина і пригадав, що в адресу родини Рись маєтья лист. Побачивши, що на ганку їхньої хати сидять діти, Пилип рукою покликав; підійшло виснажене хлоп'я, з байдужим виглядом взяло листа.

— Прочитай же листа, що пише батько з Біломорканалу, як воно там є?

Хлоп'я все з тою ж байдужістю відкрило листа і читало:

„Мої любі, я ж вий і молю Бога (це слово було замазане цензурою), щоби і Ви залишились живими. Працюю на тій же скальній роботі, вона хоч і тяжка, але можна вробити кіло хліба за день. Останні тижні до батьків на гостину привідає чимало дітей з України, які залишаються тут при батьках. Дуже був би щасливий і радий, наколи б хоч один свенок приїхав до мене. Обміркуйте це і не легковажте нагодою, амого боку не може бути ніякої ініціативи. Докладайтесь на самих себе. Пишіть, хто помер з наших родичів і знайомих, та яку ви маєте надію дочекатись нового врожаю. Пригортаю до свого серця. Ваш батько. 11. 5. 1933.“

— О! Хлопче! Нема горя твому батькові, коли можна кіло хліба заробити денно, а в нас у колгоспі тим, що померлих по хутору відвозять на цвинтар і закопують, лише по пів кіла і то не чистого житнього хліба, а брусника дають. Або чи багато мається у нас таких батьків, щоб міг прохарчувати одну дитину? А він, бач, зможе! А скажи, хлопче, що ви їсте сьогодні?

— Ще нічого не їли. Ще взимі у нас бригада вже нічого не

знайшла. Триходові комсомольці і в піч лазили, і в горшки заглядали.

— Тому, хлопче, ви і живі до цього часу, що нічого у вас не знайшли, обійшли ви клятих комсомольців, на здоров'я вам!

— Світ не без добрих людей. Дядько Григоренко завчасно попередив нас, — якщо батько повернеться з Біломорканала — вони подякують йому.

— Дякуйте й ви Богові за добрих людей.

Пилип пішов і в думці заздрих тим, що в російських кацетах мають можливість хліб їсти. — А що ж я буду сьогодні їсти? — думав він. — Чи моя дружина виконає свій жіночий обов'язок і наварить мені їсти, чи ні? — Обідня пора, можливо і наварила та все дітям віддала, а мені не залишила. Щож, дітям треба в першу чергу. Не можу я бути таким бузовіром, як Хмара — четверо дітей померло голодною смертю, а він з жінкою живі.

Два житні колоски...

Пилип зійшов на стежку; ліворуч розпочався колгоспівський житній лан. Високі стебла від тягару половілих колосків похилились на стежку і від легкого подиху вітру коливались, ніби кланялись Пилипові за його осінню працю на цьому лану. Аджеж і Пилип є господарем частки цього жита, а колоски ніби цілуючи, торкались своїми вусиками Пилипової руки, то вуха, то щоки. Дорідне жито в цьому році, по 100 пудів із гектара намолотимо. Чи то і цей рік все заберуть, чи трохи й нам дадуть? Пилип вдихнув пахощі дозріваючого жита. Так! Паляницями пахне, та ще смачними, такими, як мати печуть.

Пилип ще раз потяг пахощі жита і бачить... один колосок майже стиглий. Встромив в жито руку, вирвав його, вимняв у жмені, видув половику і зерно висипав у рот. Яке ж смачне! Пилип повернувся до жита і бачить ще один майже дозрілий колосок. Зірвав та став жувати зерна і цього колоска.

В цю мить з-за рогу житнього лану верхи на коні виїхав голова колгоспу товариш Ліberman.

— Стий, злодю! — грізно крикнув голова, вийнявши з кибура пістоль*).

З жаху Пилип із жовтого став синім; губи, на яких були жовані зерна жита, трусилися.

— Товаришу голова, я тільки два колосочки, от святий хрест кладу... — перестрашеним голосом, намагаючись засміятись, казав Пилип і підняв руку, щоби перехреститися.

Пістоль Ліbermanа вдарив по руці Пилипа; він опустив і

*) До вбивства Кірова, комуністи і комсомольці були озброєні пістолями, а часом і гвинтівками.

заховав руку за спину.

— Бреши бандите! Я вже дві години стежу за тобою, як ти жереш державні колоски! В мене терпець увірвався, бо до вечора ти б цілий лан з'їв! — Ліберман кричав щосили для того, щоби чули люди з близьких до цього місця садиб Пилип шепотів щось губами, але голосно говорити не наважувався.

— Я покажу тобі, як розкрадати соціалістичну власність! Собачою смертю мусиш згинуть, злодію смердючий!!! — знову крикнув Ліберман.

Пилип і далі ворушив губами. Чи то він молився Богу, чи благав свого ката — тяжко було відгадати.

Ліберман покликав з найближчої хати Шатравину молодичку, зняв з Пилипа торбину з поштою і наказав віднести до канцелярії колгоспу.

Узяв у молодичці крайку, якою була підперезана спідниця. Зав'язав не туго одним кінцем крайки навкруги шиї Пилипа, зняв з себе шкіряний пасок і доточив крайку та прив'язав до сідла. Сів у сідло, вдарив нагайкою коня. Кінь скочив вперед, смикнув Пилипа за шию, той поточився і впав. Ліберман зупинив коня, зліз зі сідла і став бити Пилипа нагаєм, вимагаючи, щоб вставав. Коли з великим зусиллям Пилип підвівся, Ліберман дав йому в руки кінського хвоста; — Тримайся, злодію, за хвоста! — крикнув. Сам сів у сідло і поїхав поволі. Пилип, гойдаючись з боку на бік, щосили тримався за кінського хвоста. Так вступили в місто.

Під'їздячи до подвір'я райміліції, Ліберман вдарив нагаєм коня; той кинувся вперед. Пилип не вдержався, впав і волікся, прив'язаний за шию, аж до ганку міліції. Там Ліберман відв'язав від сідла свій пасок і знову надів на себе, обсмикав своє вбрання, взяв крайку в руки і поволик Пилипа через ганок у приміщення для в'язнів. Залишив в коритарі, сказавши вартовому міліціонерові, що цього бандита треба негайно замкнути, а сам пішов сповістити начальника райміліції, що зловив злодія на колосках. Пилипа вкинули до середини кімнати, переповненої в'язнями, що нерухомо лежали на підлозі.

Кожного ранку камеру «очищали» від мерців. Цей обов'язок виконувала бригада в'язнів, які одержували за працю щоденно 300 грамів хліба і двічі юшку. Вони виконували свій обов'язок сумлінно, щоби часом не позбавили їх цієї праці, а тим самим і харчів. Крім цієї небезпеки вони боялися бути звільненими з-під арешту, бо це таксамо позбавило б їх тих харчів, що тримали їх при життю. Решта в'язнів не одержували харчів від міліції і тому щоденно збиралися десь до двадцяти мерців.

Наступного ранку бригада обходила камери. Оскільки май-

же всі в'язні лежали нерухомо, доводилося підходити до кожного і штовхати. Того, хто від поштовхів рухався, або хочб відкривав очі, залишали, — решту ж за ноги, чи за руки, як уло зручніше, витягали на ганок, біля якого стояла кінська фіра, в яку кидали мерців.

— О! Цей, мабуть, хотів сам повіситись. — Взявши за крайку поволокли Пилипа на ганок і кинули на віз.

Нещастя, яке трапилось з Пилипом Грабарем, свідками якого було чимало хуторян, за яких 20 хвилин стало відомим його родині, та й подія відбувалась 300-320 метрів від хати Пилипа.

Розпочалися клопоти, щоби дістати будь-чого і понести Пилипові їсти, бо було відомим, що заарештованим їсти не дають, і тому багато вмирає з голоду.

Наступного по арешті Пилипа дня, десь опівдні, стара жінка, виснажена й жовта, як віск, принесла до міліції чорного кольору плескачі*) і віддала вартовому по камерах міліціонерові, сказавши;—це Пилипові Грабар, учора заарештований.

По всіх камерах викликав вартовий це прізвище, але такого не було, і матері Пилипа повернули плескачі...

Масово гинуть у лікарні

О, млосно жажливий червень 1933 року!...

На полях гойдались достигаючі колоски жита й пшениці, а вкрай виснажена людність уже не мала змоги триматися більше... Смерть із своєю косою мала в цей місяць рясні жнива...

Блискавксю по околицях проноситься вістка, що в районній лікарні приймають ослаблених з голоду, що там годуватимуть їх пшоняним кулішем, заправленим олією. У людей зроджується надія... Ледве живі тягнуться вони до лікарні. Інші вже не можуть іти — родичі відвозять їх на візочках.

Явдоха Кобзар, що мешкала на вул. Комінтерн (кол. Солов'янівка), зустріла на базарі свою родичку й розповіла їй, що вже четверо дітей у неї померло, а чоловік та остання дитина-донечка лежать пухлі; на базарі ж їжі вона не дістала.

На це родичка дала пораду покласти їх до лікарні й на Явдошине зауваження, що не приймають, сказала, що від вчорашнього дня нікому не відмовляють, але щоб вона поспішила, щоб було вільне місце.

Подякувавши за таку радісну вістку, пішла Явдоха чим скорше додому, підкотила під ганок візок, зайшла до кімна-

*) плескачі — печені на немацений сквороді коржі в котлету зарбільшки, в подови, листя, картоплі, товчених жолудів, часом в домашню борошна.

ти й звернулась до чоловіка:

— Дмитре! Вставай, відвезу до лікарні.

Дмитро повернув до неї страшне, пухле та неголене обличчя й недовірливо хитнув головою

— Так! Так! Приймають до лікарні, тільки давай скорше, щоб вільне місце було ще.

Слава Богу! До лікарні прийняли... Доки довезла чоловіка до лікарні, Явдоха витратила всі сили, й коли поверталась до дому, то порожній візок став для неї тяжчим, ніж коли був із чоловіком.

Дома залишилась ще пухла 12 років донечка. Але Явдоха вже не мала сили й вирішила відпочити й тільки завтра відвезти її.

А до лікарні все тяглися дорослі, старі й діти. Хто ще мав силу, везли на візках родичів, що не мали сили самі йти. Інші рухались опираючись на палки, ще інші лізли на колінах та руках, маючи надію поїсти пшоняного кулішу, засмаженого олією з цибулею.

На ранок наступного дня Явдоха Кобзар поклала на візок свою останню пухлу дитину і повезла до лікарні. Там застала вона чергу в багато десятків людей. Це стурбувало її; то ж щоб загарантувати місце для своєї дитини, вона вирішила звернутися до свого знайомого, що працював в обслузі лікарні, щоби він допоміг їй оминати черги (по блату). Але на прохання Явдохи знайомий крізь зуби процідив:

— Вези назад, бо тут отруюють.

— Як! А мій Дмитро?

— Вже помер. Дали повечеряти, а на ранок навалили повну мертвецьку і хлів трупів.

Залишивши знайомого, Явдоха пішла до квартирі лікаря Чворуна, що містилася в окремому невеличкому будинкові при лікарні, стала в коритарі і трясучись чекала, коли лікар буде йти до праці. Як лікар вийшов в коритар, схвильована жінка, виснажена, із жовтим обличчям, перетяла шлях лікареві.

— Анцихристу! За що отруїв мого чоловіка, що він тобі, або взагалі будь кому злого зробив? Він бідняк-поденщик, що від тяжкої праці рук своїх утримував родину.

Явдоха безсилями руками вдарила в груди лікаря. Він, відживлений, майже не відчув слабенького удару. Відштовхнув жінку і повернувся назад до кімнати, зачинивши на замок двері.

Коли приплив хвилювання трохи відійшов, Явдоха вийшла з коритару й розповіла людям, що стояли, сиділи, лежали в черзі, про отруєння людей в лікарні. Та це викликало слабу реакцію. Одні говорили, що все одно вмирати, — хоч перед смертю поїм кулішу. Інші казали, що то люди,

насправді, так багато поїли і через те померли. Один чоловік давав пораду, як треба зголоднілому обережно обходитись з їжею. — От я буду так робити — казав він — принесуть мені повну тарелю кулешику, а я з'їм дві ложечки і почекаю: згодом ще дві ложечки, потім ще і ще, і нічогосінько мені не буде.

Явдоха Кобзар повернулась з дитиною додому і лише на п'ятий день померла ця п'ята і остання її дитина.

Випадки людоїдства

До лікарні підїхала підвода, на якій було двоє чоловіків і жінка. Коли один з чоловіків, підтримуючи під руку, вів жінку до лікарні, хтось з черги сказав: — Чоловіче! не клади жінки до лікарні, бо там отруюють, — але на цю завагу чоловік не реагував. Коли вони зайшли у подвір'я лікарні, другий чоловік (візник) сказав, що все однаково, хай ця жінка і вмирає, — вона є людожерка.

На запити, хто і звідки ця жінка, чоловік розповів, що вона є мешканка села Комишів, на прізвище, як він знає по-вulichному, Перетятко. Позавчора до неї приїхав на відвідини племінник Федосій, 17-18 років парубчак, що працював на одному з заводів Харкова. Відомо, що тим, хто працює на заводах, хоч потроху дають хліба і їсти в заводських їдальнях, — тому хлопець не був зовсім змарнілий і після подорожі міцно заснув. Сонному йому тітка розрубала голову.

Однаке вона не врахувала того, що хоч племінник приїхав пізно ввечері, але сусід бачив його і ранком прийшов, щоби дізнатися у Федосія, чи можливо у Харкові добути харчів. На запит, де Федось, Перетяткова схвильовано відповіла, що його нема і не було, і це викликало у сусіда підозріння. Він зголосив про те у сільраду; негайно зробили в неї обшук і виявили чавун вареного м'яса. Решту ж було порубано на кусні і складено в ночви, які стояли в сінешній коморі.

--Випадки людожерства не тільки у вас маються, — зауважив один дідусь. В хут. Соколовщині лісник мав лише одну дитину, хлопчика 6 років; був він відживлений тому, що лісник міг у лісі знайти безпечні схованки для харчових продуктів, і от перед кількома днями хлоп'я вкрадено...

Жахливі фіри...

День був, як часто в те літо, дощовий. З подвір'я міської лікарні виїхала перша однокінна фіра з дитячими трупами.

По небрукованій Лисівській вулиці спиці колес пірнали в багнюку. Міський гицель і двоє циганчат йшли пішоходами, час від часу брудною лайкою підганяючи коняку, коли та

ставала.

Проти колишнього будинку Корнія Феноги бричку струсило на вибоїні і три дятячих трупики впали в багно. Спинивши коняку, гицель наказав циганчатам повкидати мерців назад до брички. Циганчата, засукавши за коліна штанини, побрели в багно, і доки вони працювали, гицель брудно лаявся.

Так через базарний майдан їхали з подвір'я лікарні фіра за фірою з мерцями на міське цвинтарище. Фір, навіть, не прикривали, хоч більшість мерців були голими.

Живі, зголоднілі люди байдуже дивилися на це; хібащо тільки питали, відки так багато возять.

Чутка про отруєння з дня на день ширилася, і бажуючих їсти в лікарні куліш ставало все менше. Навіть і після того, як вийшли з лікарні трохи відживлені в окремій кімнаті капельмайстер Лоховицький і Михайло Фенога (батько знайомого Чворуна) та циганчата, які працювали по відгрузці дітей-мерців, й ще кілька осіб, люди все ж не йшли до лікарні. Згинуло там всього кілька сот людей, переважно чоловіки та діти хлопчики.

А „відповідальні“ жирували...

В той час, як українські хлібороби вмирили голодною смертю, комуністи, міліція та ГПУ одержували продукти в цілком задовільних розмірах із спеціальних розподільників, цебто з крамниць, вхід до яких був за окремими перепустками, що їх при вході до крамниці треба було показати вартовому.

Але крім продуктів у закритому розподільникові для відповідальних районових керівників і ГПУ надходили з області особисті пакунки більшої чи меншої ваги, в залежності від посади. Ці пакунки привозили кур'єри ГПУ; в них були високоякісні сорти ковбаси, вудженини, сир, масло, риж, сардини, ікра і т. д., і то по кілька кілограмів місячно на упривілейовану особу.

Сільським активістам майже не давалось харчових привілеїв; здається, вони мали для розподілу між собою 50% того, що відберуть у населення. Отож активісти, які восени і взимі робили обшуки, з цього живилися; на весну, коли обшуки припинились, з них таксамо багато згинуло голодною смертю. Лише особливо активні мали дещо допомоги, як наприклад, комсомолец, син Петра Шатрави (Северинівка). Перш за все він забрав продукти у своїх батьків, то ж батько і мати його померли голодною смертю, а він за це весь час трохи одержував харчів від держави, як комсомолец, що виказав непересічні здібності, як на майбутнього комуніста.

„Оборонні заходи“ селян

Що ж все таки допомогло врятуватись переважній частині сільського населення району?

Перше, це те, що частина людей перехитрила владу і партію тим, що хоронила продукти у воді, в криницях в ковбанах, ставках, річках, і т. п.

Ішоно, квасоля, чи що інше всипалися у пляшки більшого чи меншого розміру і засмолювались. Дрібні пляшки ставились у негідне до користування відро, яке обв'язувалось, дужка укріплювалась, щоб не падала, і відро спускалось у криницю. Вночі господар брав добре відро, витягав ним води, потім гачком витягав відро з пляшками, брав з відра одну пляшку і знову опускав решту в воду.

Добуте варилося, їлося, а на ранок не було й знаку, що люди вночі їли. Тому бригади, що ходили і оглядали піч та горшки, не могли установити наявність будь яких харчів у цього колгоспника.

Або навіть таке: селянський мішок до 50 кг. вагою туго набивався борошном; зверху мішок обмазувався тістом, до мішка прикріплювався дріт чи мотузок, і це все опускалось у річку чи став; дріт або мотузок прив'язувався у воді до верболозу, або до чого іншого, і в такому стані мішки по кілька місяців перебували у воді, й борошно не псувалось.

Цей спосіб переховування партія, уряд та їхні активісти, очевидно, прогавили.

Друге — міста і міські базари. Через те, що населення міст діставало приділи харчів по картках, це давало можливість на міських базарах по дуже високих цінах дещо з харчів купити. Одначе для селян були великі труднощі дістатись до великого міста. Пікети міліції не перепускали в міста сільського населення.

На базарах районних міст і містечок продуктів харчування було зовсім мало, продавались переважно «котлети» з людського м'яса та дохлих коней, які у великій кількості дохли того року, коли люди мерли.

Одначе, як купити, так і продати їх було трудно. Труднощі полягали в тому, що на продавця, що відчиняв посудину з «котлетами», з усіх боків кидалися голодні люди і в одну хвилику валили його з ніг і розхплювали «котлети», а його так було подавлять, що коли він звільнявся, то дуже тішився вже одним тим, що живим залишився.

Особливо зграї хлопчиків блискавично розхватували харчі, і завдяки цьому вижив не один їх десяток. Знаю приклад, коли в хут. Недільківщина за м. Зіньків хлопець 12 років Рак Михайло щоденно полював на базарі і хоч інколи приходив додому немилосердно побитий, але зоставсь живим,

а його мати Настя і сестра померли з голоду.

Практичні люди у нас на базарі продавали так: перше треба було найти собі спільника і домовитися, що допоможуть один другому продавати. Перший забирає крам і свій і другого, а другий бере з собою кілька котлет, чи плескачів і відходить та приглядається, хто в жмені тримає гроші. Це була ознака, що ця особа бажає купити за гроші; тоді підходить до неї і пошепки, майже на вухо каже, що він має і скільки, та що за те треба заплатити; одержує гроші, а з кишени витягає і віддає продане.

В цю мить його зразу ж оточують люди, йому тичуть гроші, інші пильно стежать за його рухами; але він каже, що вже все продав і більше не має нічого, та виходить із кола. Пізніше знову бере декілька штук і нарешті спродається він і таксамо й його спільник.

Базар був надією всіх голодом зморених. Кожен день туди сходилась сила силенна люду в надії будь що купити, чи вкрасти. На районних базарах в невеликій кількості бували: пшоно, кукурудза, картопля; борошно і зерно продавались шклянками*), пшоно ложкою, картопля на штуки, навіть бували і кусники сала грамів по десять.

Третє — Торгсін («Торговля с іностранцями»). Хто мав золоті чи срібні речі як от: хрестики, сережки, обручки, дукачі, та інше — за такі речі можна було дістати від держави пшоно, крупи, борошно, цукор і т. д., при чому ціна на продукти була високою, а срібні та золоті речі оцінювали в Торгсіні дуже дешево.

Крім того були поодинокі люди, які їздили по хліб у Москівщину, де ніколи ніякого голоду не було, і привозили звідти дсяток або і більше хлібин та кілька кілограмів крупів. Але з цим щастило тільки спритним одиницям, бо наприклад, каменяр Максим Ткаченко (вул. Гончарівка) поїхав в Москівщину по хліб і не повернувся зовсім; невідомо, що з ним сталося, а жінка та четверо дітей померли з голоду, так і не дочекавшись батька з «російським» хлібом.

Чимало багатодітних родин виїхало до Москівщини і цим врятували своє життя від голодної смерті. Наприклад, Величко Максим Радивонович, вул. Комінтерн (Кобища), виїхав з чисельною дітворою, і, продавши свою хату, поселився під Москвою назавжди.

Мені доводилось в Німеччині підчас війни зустрічати 17-18 річних юнаків, (з українськими прізвищами, але говорили російською мовою), яких німці силоміць завезли на працю. На мої запитання, хто вони, дістав відповідь, що вони українці, яких батьки підчас голоду завезли 4-5-6 річними до Калу

*) в 1933 році єдиною мірою на зерно і борошно була шклянка.

зької, Орловської, Курської, Калінінської і інших областей Росії. Там вони вирости серед руських «ребятішек», вчилися у російських школах і свою мову забули.

„Жорна“

В боротьбі українських селян за збереження свого життя поважну роль відіграли «жорна».

За зарядженням влади, селяни, власники жорен, мусили їх здати до сільради. Хто-би цього не виконав, тому загрожувала конфіскація майна, а коли майна не було, то ув'язнення до 3-х років.

Але мудрість народня сконструювала жорна в такий спосіб: в колесо з воза, що на дерев'яних осях, вставлялось кусник звичайної іржавої бляхи, в якій цвяхом пробивались дірочки — себто ставала з одного боку тертушка. Потім дерев'яна качалка оббивалась другою бляхою-тертушкою. Ця качалка припасовувалась до середини колеса, до качалки прикріплювалась ручка, а в ступці колеса прорізалася дірка (кіш), в яку із жмені сипалось зерно. При кругінні качалки бляшані тертушки рвали зерна, і в такий спосіб власник або власники такого «млина» час від часу мали змогу подерти кілька шклянок зерна.

Головне — треба було знайти безпечну схованку для такого млина. Між Пірками та Северинівкою є кілька десятків гектарів болота, на якому ростуть розкішна та висока куга та очерет. То ж пірчани з свого боку, а северинівці з свого на бугриках в кузі й очереті, вмонтовували свої «млини». Доступ до них вдень був небезпечний, бо влада пронюхала, що там є жорна і комсомольці наглядали за доріжками до болота. Зате вночі було безпечніше, а до того вітрець шелестів кугою та очеретом, так що шуршіння «жорен» не вловлювалось звичайним людським вухом.

На щастя українського люду тоді ще не було винайденого американцями радару, який большевики напевно застосували би для виявлення тих жорен.

Люди не завжди бували досить обачні, і часом пікету комсомольців щастило зловити жінку, що прямувала до болота. Найвність у неї декількох шклянок зерна була речевим доказом того, що вона має, або знає схованку жорен. Зерно на місці «конфіскувалося», а від жінки вимагалось показати місце жорен. Вона, звичайно, казала, що не знає; штовхають її, бувало, по ребрах, і нарешті зіб'ють так, що покаже де жорна. Боронь Боже, якщо ті жорна були не її власністю, а сусіда чи родича — кара спадала тоді на власника жорен. Тому власники жорен неохоче допускали до них сусідів або родичів.

Але не завжди справа жорен кінчалась так тяжко. Наприклад, моя родина не здала, і то справжніх із камінців жорен. Одного разу активіст О—р знайшов ці жорна. Дружина почала благати його не викривати перед владою цього її «тяжкого злочину», бо має малих дітей і т. д. І він не порушив справи далі, лише взяв грошей на півлітри горілки. Як Господь поверне мене на Батьківщину, моїм обов'язком є подякувати йому, бо інакше, могло б скінчитися катастрофою для цілої родини.

В той час велику допомогу мали наші селяни від того, що в місті механіки, кваліфіковані слюсарі й токарі виробляли невеличкі (приблизно як звичайна м'ясорубка) прилади — я назву їх теж «жорна». Вони мали в більшості точені валики з насічкою, подібно як і у справжніх млинових вальців, і прикріплювались гвинтом так як і м'ясорубка.

Найціннішим у цих «жорнах» було те, що в них відсутня була найгірша прикмета звичайних жорен — гудіння підчас мелення, яке на 25—30 кроків виявлялося ворогові; до того ж такі «жорна» легко було сховати. Знаю випадок, коли при наближенні сельсоветчиків до хати, жінка поклала їх в горщик, налила водою і засунула в топлону піч, — і навіть ретельний обшук не виявив цих «жорен».

Такі жорна за годину мелення давали до 2-х кілограмів борошна. Але вони коштували дорого, бо майстер, який виробляв такі «жорна» мусів працювати над ними так, щоб не бачило зайве око, інакше на майстра фінансовий відділ наклав би великий податок за приватний промисел, а держава покарала б ув'язненням за виріб забороненого урядом знаряддя, яке скероване «на підрив економіки СРСР». *)

Власник від шклянки меленого «жорнами» зерна брав мірчук, одну ложку зерна, а за день це давало до двох шклянок зернамірчука, а така кількість тримала родину при житті. І відважні колгоспники йшли на це ризико. Головне, треба було підібрати надійну клієнтуру — осіб шість-сім. Визначити їм години, коли вони мають прийти мологи, а підчас мелення треба було мати дозорця, який при наближенні когось з начальства, чи актива завчасно попередив би.

Шановні читачі сьогодня ще вільного світу, якщо і ви матимете в себе комуністичний рай, моя вам практична порада — як будете молоти на жорнах, не ставте на дозорців дітей.

Отож в серпні 1935 року мені трапилось таке: крадькома діти назбирали колосків на колгоспній житній стерні. Колоски в печі висушили на жаровні, вимняли, і вийшла майже повна полив'яна (опішнянська) миска зерна.

*) Підчас німецької окупації України у нас вільно було виробляти і продавати на базарах такі «млини». То ж в поворотом на Україну москалів, багатьох людей, можливо, потерплять від цього.

Кажу дітям: одно на один бік садиби, а друге на другий, та пильно стежте, і як будь-хто підходитиме до садиби, негайно біжіть сповістити, бо я з матір'ю будемо молоти в жорнах, а завтра мати спече на сковорідці пироги. Діти дуже втішилися тим, що завтра їстимуть хліб — житні пироги з картоплею, — і пішли в дозорці.

Не змололи ми з дружиною і півмиски жита, і лише перші струмки поту потекли по наших обличчях, як двері комори відчиняються і перед нами стоїть член сільради.

— Що це ти робиш і що ж собі думаєш? — питає мене. Я став перепрошувати його; обіцяв, що останній раз мелю. Віддавши мені повідомлення на сплату різних податків державі, він пішов, попередивши, щоби я не робив прикрости і для себе, і для нього.

Прибігає перестрашений мій дозорець, з боку якого «ворог» зайшов. — Синок! Не буде з тебе козака — з притиском і суворо сказав я йому. Хлопець почав гірко плакати, так що я вже його заходився заспокоювати.

Більше десятка разів в моєму життю мені загрожували небезпеки, навіть смертельні, але до цього часу Господь відвертав їх від мене, певно тому, що я беззастережно вірю в Бога і завжди в молитвах прошу захисту і допомоги Його.

Невеселі жнива

Перепрошую, що відхилився від 1933 року.

Настав липень, підросла городина та садовина. На садибах викосили не зовсім дозрілі жита і смертність зменшилася.

Надійшла пора жнив, а колгоспники не здатні працювати. Держава знову «пішла назустріч» і позичила зерна на харчі. Намололи борошна, напекли хліба, об'явили в колгоспах, що тим, хто піде на жнива, в степу варитимуть борщ і хліб даватимуть. Пішли... Хоч і помалу, а пішли.

Довго-довго тягнеться час до 12 години дня. Нарешті обід. Посідали — дають людям по пів літри борщу і на 4-х розрізана півторакілограмова хлібина. Одержавши кусень хліба, колгоспники нюхають його, прикладають до вуст, усміхаються, безмежно раді, що дожили до хліба, хоч і «позиченого» у держави. Підходить бригадир і хитає головою.

— Чого ти, Якове, хитаєш головою? — питають удовиці.

— Журюся, як це без чоловіків будемо працювати.

Так, Якове, скажу я тут, Бог покарав тоді чоловіків за той великий злочин, що вони вчинили перед Нацією і Батьківщиною. На чоловіках бо лежить обов'язок, накладений на них Творцем, бути не тільки годувальцями своєї родини, а в першу чергу виконувати лицарський обов'язок

— охороняти свою націю від знищення її ворогами і здобути для неї власну державу. Наші ж чоловіки в більшості зневажили цей обов'язок, поваливши в 1918 році свою християнську Гетьманську Державу, а пішли за облудними гаслами безбожних чужих і своїх соціалістів та комуністів, повіривши в соціалістичну солідарність і братерство москаля. От Господь і покарав нас, що здобувши землю і волю, вмираємо з голоду і перебуваємо в неволі. І так буде доти, доки не зрозуміємо своїх помилок і не зачнемо жити і боротись під гаслами: Бог, Гетьман і Україна! Лише під цим девізом увінчається успіхом лицарський чин, накладений на мужчин Богом-Творцем.

Перехрестивши одержаний кусник хліба, втираючи сльози, починають їсти борщ...

Бракує чоловіків

З чоловічою робочою силою по колгоспах стало катастрофально тому, що вимерли переважно чоловіки і діти-хлопчики. Для прикладу: вул. Комінтерн (був. Солов'янівка). Від кутка до Родьківки на 115 хат було тепер 51 вдова.

Тому і працю, яку виконували б чоловіки, перекладали на жінок. Рівноправ'я жінок і чоловіків в політичному житті країни поширюється і на трудовім фронті — казали агітатори комуністи, силуючи жінок носити мішки, класти стіжки й виконувати різну тяжку працю.

Надійшов час обліку дітей шкільного віку. Виявилось, що в районі треба скорочувати мережу сільських початкових шкіл майже на одну третину. Зачинили школу і в хуторі Северинівці... Земство збудувало її в 1911 році, а через 20 років вона стала на довший час непотрібною. Але кількості учителів не скорочували, щоби «гнилий капіталістичний світ» не догадався, в чому справа.

Дитяча винахідливість

В серпні місяці при колгоспах повідкривали сирітські будинки, в які примістили дітей, батьки яких померли з голоду. Це були діти, що зрозуміли безсилля батьків врятувати їх, і вони пішли самі добувати харчі. В основному це була ініціативна і розумово не по роках розвинена дітвора.

Були випадки, коли діти врятовували від голодної смерті батьків. Так, наприклад, на вул. Солов'янівка в родині Величка Івана Петровича померла з голоду дружина і троє дітей, й залишився він і 10 років донька, яка від знесилля теж вже на ноги не ставала.

Одного ранку донька завважила батькові, що йому час іти на працю до цегольні, але дістала від батька відповідь, що

не має він сили і буде вмирати. А батько ж щоденно приносив їй по праці 150 гр. «хліба» з мelenого насіння експарцету — половину свого пайка в 300 гр.

Полежавши ще деякий час, дівчина вилізла з хати і на колінцях та ручках полізла через луку більше кілометра до млина, що є на розі Довгалівської вул. (біля невеликого мосту). Це було напередодні жнив, коли влада «позичила» колгоспам збіжжя і дозволила його молоти і бити олію для харчування колгоспників на полі підчас жнив.

В млині дитина залізла в олійницю і коло шеретовки збирала по зернятку насіння соняшників. Як пташеня вона дзьобала цілий день зернятка і назбирала ще десь грамів сто до кишені. Повернувшись додому пізно ввечері, віддала зерна батькові, й на ранок батько відчув себе в силі піти до цегольні на працю.

Обв'язавши ганчіркою дитині колінця, щоби не постирала шкіри, батько пішов до праці на цегольню, а дитина полізла знову до млина. Так протягом двох тижнів дитина приносила батькові зерна соняшників, а батько приносив дитині щоденно 150 гр. експарцетового хліба і обоє залишились живі. Але в 1937 році... батька засудили за якусь контрреволюцію на десять років «отдальонних лагерей».

Нові поселенці

На Харківщині, а також по річці Айдар (Старобільщина) і по річці Донець (Донеччина) маємо села з московським населенням. На землях колишніх запоріжців досить маємо колоній — німецьких, болгарських, грецьких та московських. В цих селах з чужинецьким населенням в 1933 році хоч і було дуже прикро з хлібом, але смертей від голоду не було. Навіть навпаки, українці по казкових цінах і за коштовні речі мали змогу діставати там кусник хліба.

Під кінець липня у вимерлі села та хутори України почали прибувати перші партії поселенців — калінінські мужики, вятські, калузькі та з інших областей центральної Росії. Вони захоплювали ліпші садиби із садками і хатами — померлих голодною смертю українців.

Холодна приховано-ворожа зустріч українцями москалів-поселенців припинила їх подальший вплив. Більше того, частина далекозоріших повернулась назад до Московії.

Хто бував раніш в українських селах і хуторах, той чув удень при праці дівочі пісні, а ввечері на вулицях пісні, жарти, регіт... Але після страшного голодного 1933 року стихли пісні, жарти й регіт, Замовкла Україна... Мовчить і по цей день...

Часом тільки на сцені театру, чи в радієвій передачі можна ще почути українську пісню.

